

מבוא לספר המשנה כדרכה

היבט של תכנון דו-ממדי בסידור הסדרים

מקובל על הכל שהמשנה מחולקת לששה סדרים, וששמותיהם: זרעים, מועד, נשים, נזיקין, קדשים וטהרות. סדר הסדרים ושמותיהם קבועים בכל המקורות. במאמר הזה אעסוק בהגיון הטמון בסדר זה. זאת הזדמנות בשבילי להסביר את מושגי היסוד בצורה המצריכה התבוננות בשמות הסדרים וסדר הופעתם בלבד. ששת הסדרים יוצרים תבנית שתהיה שימושית מאד בלימוד המשנה כדרכה. לוח הסדרים מבוסס על ראיית ששת הסדרים כשלושה צמדים. אציג את זה באופן חזותי.

טבלה 1. הגיון דו-ממדי בסדרים

א	ב	ג	
א1	ב1	ג1	1
זרעים	נשים	קדשים	
א2	ב2	ג2	2
מועד	נזיקין	טהרות	

ששת הסדרים מופיעים למעלה לפי סידרם המקובל, כשלושה זוגות, א-ג. הסדר הראשון בכל זוג מסומן 1, והשני 2. יוצא מסידור זה לוח הבנוי משלוש עמודות ושתי שורות. אדון במאמר הזה במערכת החשיבה המיוצגת על ידי סידור זה. נראה שקיבוץ הסדרים לזוגות משקף מערך מחשבתי המופיע בכל רמות תכנון המשנה. בקיבוץ הסדרים לשתי השלשות 1, 2, המופיעות כשורות בטבלה למעלה, נמצא יחס קבוע בתוך כל צמד סדרים. המאמר מתחלק לשני חלקים. בחלק הראשון אדון בעמודות, דהיינו, בהשלכות ראיית הסדרים כשלושה זוגות. בחלק השני אעמוד על משמעות הממד השני של הלוח, השורות. בשני החלקים אביא דוגמאות נוספות ממקומות שונים במשנה. כוונתי במאמר הזה לתת לקורא מבט מקיף ותמציתי על המשנה כדרכה. אחרי קריאת המבוא הקצר הזה, הקורא יוכל לקרוא את שאר מאמרי ההקדמה לפי עניינו. הם כתובים כיחידות עצמאות, אף על פי שיש קצת אזכורים פנימיים מאחד למשנהו.

ששת סדרי המשנה משקפים ביניהם תבנית מחשבתית. אותה תבנית מופיעה בכל רמות המשנה, בתוך אמרות חכמים, בין משניות בודדות ואפילו בין פרקי מסכתות. התבנית בנויה משלושה מרכיבים. שניים מהם מהווים ניגודים זה לזה, והשלישי משלב את הניגודים. בתכנון הכולל של המשנה התבנית מתגלה על ידי קיבוץ הסדרים לשלושה זוגות רעיוניים, לפי סדרם המסורתי: זרעים ומועד; נשים ונזיקין; קדשים וטהרות. הקיבוץ הזה משקף שלוש קטגוריות-על' או קווי תכנון. הצמד הראשון, זרעים ומועד, כלולים בקו אשר ניתן לזהות עם זמן או טבע. כנגדם, קדשים וטהרות שייכים לקו לא טבעי, ואפילו אנטי-טבעי, שאפשר להגדיר 'קדושה'. באמצע, בין הטבעי והלא טבעי, נמצא הקו האנושי-חברתי בסדרים נשים ונזיקין:

א טבע	ב חברה	ג קדושה
זרעים מועד	נשים נזיקין	קדשים טהרות

רשמתי למעלה את שלושת הקווים והסדרים השייכים לכל קו לפי סדרם. הלוח המתקבל סימטרי. במרכז נמצאים סדרים נשים ונזיקין הדנים בקשרים בין אנשים, ובמיוחד בניגודי אינטרסים וסכסוכים ביניהם. מצד ימין הקו הטבעי, מלאכת קיומו הגופני של האדם ושבתתו ממנה. מצד שמאל קו הקדושה, מלאכתו בקודש.

שתי הקצוות, טבע וקדושה, ניגודים. אפשר לאבחן את השוני בין הסדרים שבימין ואלה שבשמאל בצורה של כיוונים או ווקטורים. האדם העובד את האדמה מושפע ממחזור השנה, כוחות השמיים. כיוון ההשפעה הוא מן השמיים לארץ, מלמעלה למטה. כנגדו, כיוון עבודת הקודש הוא מלמטה למעלה, בניסיון האדם להשפיע על השמיים. בקו הביניים, השילוב ביניהם, מתגלית תופעה מאד מעניינת: הכוונים מצטמצמים ומתבטלים. הנגדיות בין שני הכיוונים גורמת להם להיעלם כמו ווקטורים מנוגדים. מערכת הירארכית של שמיים וארץ, טבע וקדושה, נעלמת בקו האמצעי. במקומה מופיעות מערכות הדדיות כגון איש ואישה, שותפים, שכנים, ובעלי דין. הניגודים שבקצוות מציגים כל אחד יחס חד כיווני, מן השמיים אל הארץ, או היפוכו. בשילובם, בקו המרכזי, יש מפגש בין שני צדדים. התבנית הזאת, המתגלה על פני סדר הסדרים, מהווה את אחד היסודות העיקריים בארגון המשנה. לפני שנראה עוד דוגמאות ממנה, אבהיר את אחת התכונות החשובות של התבנית.

אם רצינו לתרגם את שמצאנו בתבנית למושגים טהורים, יכולנו למצוא התאמה בשילוש תזה, אנטייתזה וסינתזה. יש סיבות טובות לא להשתמש במינוח הזה, ואינני מזכירו כעת להמליץ עליו אלא דווקא להראות את אחד ההבדלים החשובים בין הממצאים במשנה ובין מערכת המושגים המוכרת לנו משפת היום יום. ההגיון הפשוט אומר שכדי לזהות דבר מה כסינתזה, או מדת ביניים, צריך להכיר קודם את זוג הניגודים. זה סדר החשיבה, דבר, היפוכו, והמיצוע ביניהם. אין זה הסדר של המשנה. להבדיל, המשנה מסודרת לפי סדר חזותי מובהק. המידה האמצעית נמצאת באמצע וסדר שלושת הדברים הוא: דבר, המיצוע ביניהם, היפוכו. זה סדר חזותי, לא סדר חשיבה ולא סדר דיבור.

דוגמאות נוספות של התבנית המשולשת

אבות א

טבלה 2 מסכת אבות א', א-ג

א	ב	ג
משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לנביאים ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה הם אמרו שלושה דברים הו מתונים בדין והעמידו תלמידים הרבה ועשו סיג לתורה	שמעון הצדיק היה משירי כנסת הגדולה הוא היה אומר על שלושה דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים	אנטיגנוס איש סוכו קבל משמעון הצדיק הוא היה אומר אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס אלא הו כעבדים המשמשין את הרב שלא על מנת לקבל פרס ויהי מורא שמים עליכם

היסטורית התנאים פותחת בתבנית המשולשת

שלוש האמרות, של אנשי כנסת הגדולה, שמעון הצדיק ואנטיגנוס איש סוכו, מהוות יחידת תכנון עצמאית למחצה, הסוקרת את ימי עם ישראל ממתן תורה עד תקופת הזוגות בבית השני. אחרי השלישייה הפותחת הזאת, תיאור שלשלת התורה ממשיך בדברי חמשת הזוגות, מבנה בפני עצמו, שהוא נושא למאמר אחר בהקדמה הזאת. תכונות התבנית המשולשת מופיעות בשני אופנים שונים כאן, אחד בסידור המדברים, ואחד בתוכן דבריהם. שילובם ביחד מעיד על כשרונו הספרותי של העורך/מחבר. האמרה הראשונה נמסרה בשם גוף, כנסת גדולה. האמרה השלישית שייכת לאיש יחיד, אנטיגנוס איש סוכו. אמרת הביניים משלבת את ההיבטים של ציבור ויחיד 'שמעון הצדיק היה משירי כנסת הגדולה הוא היה אומר'. המיצוע נמצא באמצע. נראה עכשיו את התבנית המשולשת בתוכן שלוש האמרות.

רב, תלמיד ועולם

האמרה הראשונה, דברי אנשי הכנסת הגדולה, והשלישית, אמרת אנטיגנוס איש סוכו, עומדות ביחס של ניגודים. אמרת שמעון הצדיק משלבת את הניגודים. אנשי הכנסת הגדולה מכוונים את דבריהם אל הרבנים: 'העמידו תלמידים הרבה'. הם מסתכלים על התלמידים מלמעלה למטה. דברי אנטיגנוס איש סוכו מכוונים אל התלמידים המשולים לעבדי הרב: 'אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס'. הפרספקטיבות מנוגדות. החכמים

הנמצאים' למעלהצריכים להעמיד את התלמידים מצד התלמידים מצד התלמידים: 'ויהי מורא שמים עליכם'. החכמים פועלים על אלה שתחתיהם, והתלמידים משמשים את אלה שמעליהם. שמעון הצדיק משלב את הפרספקטיבות המנוגדות של רב ותלמיד בתוך מאמרו בלשון 'התורה... העבודה'. המילים עצמן יוצרות גשר לשוני בין הקצוות, 'התורה', כמו א 'סיג לתורה', 'העבודה' בצורה של 'עבדים' באמרה ג. שני המושגים האלה, תורה ועבודה, מציינים את יסודות היחסים בין הרב ובין תלמידו המשמש אותו. ברגע שאנחנו רואים את השניים כמשולבים זה בזה, מתגלה מערכת של יחסי גומלין הנקראת במשנת שמעון הצדיק: 'גמילות חסדים'.

העולם עומד על תבנית משולשת (שלושה דברים)

לאמרת שמעון הצדיק שתי פנים, אחת כמרכיב אמצעי במבנה משולש, ואחת כאמרה בזכות עצמה. בתור האמצעי בין רב, א, ותלמיד, ג, היא מביאה את תורה ועבודה כנגד הקצוות ומשלבת אותן בגמילות חסדים. בזכות עצמה, היא מהווה מעין אב טיפוס לתבנית המשולשת כי היא מכריזה שהעולם עומד על שלושה דברים, דהיינו, מערכת משולשת. ניתוח האמרה לאור התבנית מאשרת שהיא משקפת את תכונות התבנית שאנו בודקים. זוג הניגודים הם תורה ועבודה. מקור התורה בשמיים למעלה והיא נמסרה לישראל בארץ למטה. כנגד, ישראל מעלה את ריח ניחוח הקורבנות מן הארץ אל השמיים. מצד אחד האל נותן לישראל ומצד השני ההפך. כל פעולה היא חד סיטרית. הם משתלבים, כמו קווי המשנה עצמה, בהחלפת היחס ההירארכי ביחס של הדדיות: גמילות חסדים. העולם עומד על שלושה דברים שהם כזוג ניגודים, שמיים וארץ, הבורא והבריאה, חול וקודש; ודבר שלישי המשלב את הניגודים. המשנה והעולם עומדים על אותה תבנית משולשת. אם כן, אפשר להסביר את החשיבות של התבנית המשולשת במשנה כהשתקפות תפיסת עולם. אם כל העולם בנוי כך, דהיינו, אם המציאות בכללותה מושתת על תבנית משולשת, מובן מאליו שהמשנה עצמה תשקף את התבנית. יתכן שזו מגמת המשנה. עכשיו שעלינו מעלה מעלה להציף ברעיונות טהורים, שוב נרד לראות את השלכותיהם הלכה למעשה בפרטי תכנון המשנה.

אומנות הסופר: הסגנון הולם את התוכן

במאמרים הבאים ארחיב מאד בתוצאות קריאת המשנה כיצירת מופת ספרותית. כאן אציין שתיים מן הטכניקות הספרותיות שהמחבר ניצל בדוגמה שלפנינו. אחת קשורה לסגנון האמרות ואחת לדרך יישום התבנית המשולשת. יש הבדל ניכר בין הסגנון של אמרת שמעון הצדיק ובין סגנון שתי האמרות האחרות. הן מנוסחות בלשון צווי ומופנות, כל אחת, לצבור מסוים. אנשי כנסת הגדולה מדברים אל החכמים, מנהיגי הצבור, ואנטיגנוס איש סוכו אל התלמידים. בדברי שמעון הצדיק אין צווי. אמרתו מנוסחת כדברי אמת צרופה לא מוגבלת לקבוצה זו או אחרת, אלא אוניברסלית. הסגנון הזה מתאים למסר כמובן, אבל מעבר לזה הוא מתאים לתפקיד האמרה כאמצעית בתוך המבנה של שלוש אמרות. כל אחת מן האמרות הקיצוניות, א ו-ג, מתארת צד אחד בלבד ממערכת יחסים. לכן הן מנוסחות כמופנות לצבור חלקי.

אמרת שמעון הצדיק כמשלבת את הניגודים מנוסחת כאמת כוללת. וכך הסגנון הולם את התוכן של המבנה. נבדוק עכשיו את טכניקת שילוב הניגודים בתוך אמרת שמעון הצדיק.

זיווג ועיבור באמצע

דברתי למעלה על התפקיד הכפול של אמרת שמעון הצדיק כדבר בפני עצמו וכחלק ממבנה משולש. אני רוצה כעת להתרכז בתכונה ספרותית טכנית בתפקוד האמרה בתוך המבנה. אני עומד לטעון דבר שישמע קשה לקבל. מיד אחרי הטיעון אביא עוד דוגמא, והפעם מחומר הלכתי, שיחזק את טענותיי. לכן אני מבקש לשהות ולתלות את הכרעת הדין עד אחרי הדוגמא הבאה. מחבר המשנה משתמש בטכניקות שונות ליצור מיצוע בין הניגודים במבנה משולש. אחת מהן היא השתקפות הניגודים בתוך האלמנט המרכזי. ראינו את זה בלשון 'תורה ועבודה' בדוגמא למעלה. תורה מופיעה בקצה א ועבודה בקצה ג. זו שיטה נפוצה מאד במשנה וקלה יחסית לזהות בגלל הבסיס הלשוני. ראינו גם טכניקה אחרת שהיא יותר קשה לזהות, המבוססת על יצירת מושג שלישי הבא לשלב תכונות של שתי הקצוות. 'גמילות חסדים' בדוגמא שלנו מתפקדת בצורה הזאת. היא מצביעה על המסגרת של מערכת יחסים הדדיים בלי להזדהות עם אחד הצדדים. שני הסוגים של שילוב שתיארותי, הם כמו שני היבטים של ילדים. מצד אחד הנולד מידמה לשני הוריו. מצד שני הוא אדם בפני עצמו. דומני שצריך להתייחס לפעולת התבנית המשולשת כפעולה של הפריה ועיבור רעיוני. תכלית הטכניקה הזאת להכניס חיות לספר. לא בכדי שקו הסדרים המרכזי מתחיל בסדר נשים, בענייני זיווג. אמשיך את החקירה הזאת אחרי בירור הדוגמא הבאה.

ערובין ג

טבלה 3 מסכת ערובין ג'

א	ב	ג
A (א) בכל מערבין ומשתתפים חוץ מן המים ומן המלח B והכל נקח בכסף מעשר חוץ מן המים ומן המלח C הנודר מן המזון מתר במים ובמלח	מערבין לנזיר ביין ולישראל בתרומה סמכוס אומר בחלין ולכהן בבית הפרס רבי יהודה אומר אפלו בבית הקברות מפני שיכול לילך לחוץ ולאכול	(ב) מערבין בדמאי ובמעשר ראשון שנטלה תרומתו ובמעשר שני והקדש שנפדו והכהנים בחלה ובתרומה אבל לא בטבל ולא במעשר ראשון שלא נטלה תרומתו ולא במעשר שני והקדש שלא נפדו

המשנה מחלקת את עצמה לגורמים

זאת הדוגמא הראשונה להציג את מלוא כוחה של המשנה כדרכה בפענוח מבנה המשנה. לכן אתעכב קצת כאן לדון בבעיית מרכיבי הפרקים. בספרים שלנו הפרק מחולק למשניות, יחידות שאינן קיימות במקורות העתיקים ביותר. גם הספרים עצמם אינם מסכימים ביניהם בדרך חלוקת הפרקים למשניות. יחד עם זאת ברור שצריכה להיות חלוקה בתוך הפרקים בסדר גודל דומה לחלוקה למשניות. המחקר המקורי שלי היה בקביעת החלוקה הזאת לפי ניתוח ספרותי. המשנה כדרכה מסכמת את המחקר הזה. תיאור המחקר ותוצאותיו מופיעים בחלק הרביעי של ההקדמה הזאת. לעת

עתה אציין את השוני בדוגמה למעלה בין החלוקה למשניות של אלבק ובין החלוקה של המשנה כדרכה. בכל הספר החלוקה של אלבק מופיעה בסוגריים. כאן אלבק מכיל את שני הקטעים א ו-ב בתוך משנה אחת. הבסיס הספרותי לחלוקה שלי היא לשון 'מערבין ב...!'. קטע א נפתח 'בכל מערבין', ב 'מערבין לנזיר ביין', ג 'מערבין בדמאי'. בזה המשנה מחלקת את עצמה לשלוש יחידות ברורות ומקושרות.

הדמיון בין גמלות חסדים ובין ערוב כהן בבית הפרס

בכל אחד משלושת הקטעים עוסקים בתוכן של הערוב מבחינה אחרת. בקטע א בוחנים אותו כמזון המזין את האדם. מבחינה זו הכל כשר 'חוץ מן המים ומן המלח'. בקטע הנגדי, ג, בוחנים את המזון שבערוב לפי מערכת ההפרשות, תרומות, מעשרות וחלה, וגם קדושה אחרת 'הקדש שנפדה'. הכלל שבכולם הוא שהערוב צריך להיות זמין לאכילה על פי קנה מידה של קדושה. שוב אנו רואים את זוג הניגודים שמצאנו בקווי המשנה, קנה מידה טבעי בקטע א, ולא טבעי בקטע ג. בקטע ב נראה שילוב בנוי בדיוק כמו השילוב שבאמרת שמעון הצדיק. הקטע בנוי משלושה אלמנטים. השניים הראשונים משקפים תכונות הקטעים הקיצוניים: 'לנזיר ביין' דומה לקטע א כי הוא תולה בכלל 'הכל... חוץ מן המים והמלח'; 'לישראל בתרומה' דן במערכת ההפרשות, כמו קטע ג. לכן, שני האלמנטים האלה מתפקדים כמו 'תורה ועבודה' באמרת שמעון הצדיק. נשאר 'לכהן בבית הפרס'. אין לזה כל קשר לבחינת הערוב כמזון שמזין וגם לא למערכת ההפרשות. הניגודים מצטמצמים ונעלמים ומשאירים לנו דבר חדש שהם מוליכים, מקום הערוב. מצד אחד זה מראה שהמסגרת הכוללת של המבנה הוא זמינות הערוב. מצד אחר זה מקדם אותנו לשלב הבא שבמשנה, שהוא הדיון בהתקנת הערוב במקומו. זה לא הנושא של הקטע הבא אלא של רצף הקטעים הבא, שורה 2 בטבלת הפרק. אחזור לנקודה הזאת לקראת סוף המבוא. לעת עתה חשוב להבין את משמעות התכונה הזאת של התבנית המשולשת בלימוד המשנה.

סדר לימוד המשנה שונה מסדרה הכתוב: המשך דימוי התולדה

כבר עמדתי על השוני בין סדר הדברים הכתובים במבני המשנה ובין סדר הדיבור והחשיבה. ההגיון מחייב תפיסת ניגודיות הניגודים, התזה והאנטיזה, לפני הבנת הסינתזה ביניהם. דרך כתיבת המשנה, תזה-סינתזה-אנטיזה, לכאורה מנוגדת להגיון. זה נכון במידה שלומדים לפי הסדר הכתוב. המשנה כדרכה מאפשרת לימוד המשנה על פי דרישת ההגיון, ימין שמאל ואמצע. אם אנחנו יודעים מראש שהמשנה מציגה את תוכנה לפי הגיון חזותי, אין לנו קושי לקרוא לפי סדר ההגיון, אם אנחנו רואים לפנינו את הטקסט החזותי כפי שהוא מופיע בספר המשנה כדרכה. על מנת להבין את המבנה המשולש על בריו, יש לקרוא אותו בסדר: א, ג, ב. לפי הכלל הזה נקרא 'לכהן בבית הפרס' אחרי קטע ג ונבין שהוא מוביל אותנו לנושא הבא! זו המשמעות של דימוי הקטע המרכזי במבנה משולש לתולדה של שני הקצוות. הוא

מביא לנושא החדש ולא דווקא הקטע השלישי במבנה. נראה עכשיו דוגמה בה המשנה נותנת שמות לחלקי התבנית המשולשת.

יום טוב ה
טבלה 4 מסכת יום טוב ה', ב'

כל שחיבין עליו משום שבות משום רשות משום מצוה בשבת חיבין עליו ביום טוב

3	2	1
ואלו הן משום מצוה לא מקדישין ולא מעריכין ולא מחרימין ולא מגביהין תרומה ומעשר	ואלו הן משום רשות לא דנין ולא מקדישין ולא חולצין ולא מיבמין	ואלו הן משום שבות לא עולין באילן ולא רוכבין על גבי בהמה ולא שטין על פני המים ולא מטפחין ולא מספקין ולא מרקדין

כל אלו ביום טוב אמרו קל וחמר בשבת
אין בין יום טוב לשבת אלא אכל נפש בלבד

שבות, רשות, מצווה

שבות, רשות ומצווה קטגוריות הלכתיות מובהקות המקיימות ביניהן את התבנית המשולשת. רשימות האיסורים המופיעות במשנה הזאת קובעות את משמעות המונחים. במרכז, 'משום רשות', אנחנו רואים נושאים חברתיים המופיעים בסדר נשים וסדר נזיקין הממוקמים בקו התכנון המרכזי בששת סדרי המשנה, חברה. בצד שמאל, כנגד קו הקדושה, 'משום מצווה', פעולות של הגבהה בקודש. כנגד הקו הטבעי, איסורים 'משום שבות', פעולות גופניות. הטקסט משתמש בכיוונים שמצאנו בדוגמאות האחרות בצורה המפתיעה בתחכומה הספרותית. ההיבט של מלמטה למעלה מופיע באיסורי מצווה במפורש, 'ולא מגביהין'. כמובן, בכל הפעולות המוזכרות מעלים בקודש. ההיבט ההפוך של 'מלמעלה למטה' סמוי בסדר הפעולות האסורות משום שבות:

בגוף	במרחב
לא מטפחין לא מספקין לא מרקדין	לא עולין באילן לא רוכבין על גבי בהמה לא שטין על פני המים

איסורי שבות מתחלקים לשתי שלשות. אחת מורכבת מפעולות במרחב ואחת מפעולות בתוך גוף הפועל. שתי השלשות מסודרות מלמעלה למטה: באילן, על גבי בהמה, על פני המים; ידיים, מותניים ורגליים. כפילות הסידור בשתי שלשות מדגישה את חשיבותה בתכנון הכולל. אחרי גילוי הסדר שבתוך איסורי שבות, הניגוד בכיוונים בין שבות ומצווה מובהק. יחד עם זאת, הניגוד או הקוטביות בין המושגים עצמם, שבות ומצווה, פחות ברור. הנגדיות מתבהרת כאשר בודקים את טיב הפעולות המוזכרות בשתי הקטגוריות: איסורי שבות אין לנו אלא המצוה עצמו. כל הפעולות

מתמקדות עליו גופו, אין מושא. הפעלים כולם פעלים עומדים. כנגדן, הפעולות המוזכרות באיסורי מצווה מחייבות . מושאם פעלים יוצאים הפעולות ישנה הרחקה מרשות המצווה למען זולתו. אם כן, יש אבחנה ברורה בין איסורי שבות ומצווה במשור המושא או מוטב: הפשטות זה המצווה עצמו, ובתחום 'מצווה', זולתו. לכן השילוב באיסורי רשות הוא מפגש בין איש זולתו.

הדוגמה הזאת עשירה במיוחד כי היא משלבת את התבנית שמצאנו בין הסדרים יחד עם תכנון ספרותי מדוקדק. חלוקת הפעולות משום שבות וסידורם בשתי קבוצות מקבילות לפי כיוון, מדגישה את ההיבט של תנועות היחיד עצמו. הפעולה נשאר אצל הפועל ללא כל קשר לזולתו. כנגדן הפעולות משום מצווה נעשות כולן למען ההקדש. האבחנה בינו ובין זולתו מאד חדה בין הקצוות, וכן גם האמצעי, 'משום רשות', המפגיש אותו וזולתו ביחסים של דין ונישואין. חשיבות המשנה הזאת כתבנית מודגשת על ידי המסגרת 'כל שחיבין...בשבת חיבין עליו ביום טוב...כל אלו ביום טוב אמרו!' לכאורה הדוגמאות מובאות על הכלל הלומד משבת ליום טוב. אומנם, הסיפא, 'כל אלו ביום טוב אמרו' מדגיש שמערכת הדוגמאות הובאה על מנת ללמד על עצמה כי הרישא והסיפא מצמצמים זה את זה.

המשנה: הלכה או מטאפיסיקה?

המושגים, שבות, רשות ומצווה מאפשרים לנו לשפר את הגדרת תבנית הסדרים. המלה 'שבות' קרובה למובן המילולי של המונח immanent, להיות בפנים או במקום. המשמעות הפילוסופית קושרת את המונח לחוויית הפרט בתוך עצמו, בדומה לאיסורי שבות המצביעים על חווייתו הפרטית של היחיד. לא קשה לראות את הקשר בין 'קודש' ובין transcendent. מסתבר שאיסורי מצווה מצביעים על המשמעות שבמונח הזה בהצבעתם על ההגבהה לקודש, פעולה של העברה מעבר לנגישות הדיוט. לכן, אפשר לזהות את רשות כמפגש בין immanent ו-transcendent, הקשר בין איש וזולתו. אפשר לומר שבמינוח המשנה עצמה, שלושת הקווים שמאחורי סידור הסדרים הם: שבות, רשות ומצווה, במובנם הפילוסופי המורחב של: מצוי, מפגש ונבדל.

התבנית המשולשת שמצאנו במשנה אינה זהה לתבנית הטהורה: תזה סינתזה אנטיזה. שני הקווים שבקצוות תבנית המשנה הם הפכים, אבל יש להם גם משקל סגולי מעבר לעצם הנגדיות. בדוגמאות שבדקנו מצאנו שבמקרה שיש נגדיות של כיוונים בין הקצוות, הקו הימני מייצג את הכוון מלמעלה למטה, והקו השמאלי, את ההפך, מלמטה למעלה. אפילו במקום שלא נראה שיש סיבה לזהות את ההלכה עם כיוון, בשבות, המחבר אילץ אותנו לראות קשר ביניהם. כמו כן, בין הניגודים מצוי ונבדל, הקו הימני שייך למצוי, והקו השמאלי לנבדל. כך תוכן הערוב כמזון מזין מתאים לבחינת 'מצוי', וכחלק ממערכת הפרשות מתאים לבחינת 'נבדל'. לא מצאתי זוג ניגודים אחד היכול להיות 'בית אב' לתבנית. יחד עם זאת, כפי שהתחלנו לראות, יש נטיות ברורות לקווי ימין ושמאל. בלימוד המשנה כדרכה יהיה נוח

ללמוד לנהל לעצמו 'טבלת ניגודים' שתעזור לו לברר את המטען שבקווי המשנה. אשתמש בטבלה כזו לסכם את שראינו

עד כה.

סיכום הדוגמאות המשולשות

טבלה 5 סיכום תכונות הקווים

ג	ב	א	
קו שמאל	קו אמצע	קו ימין	
קדשים-טהרות	נשים-נזיקין	זרעים-מועד	סדרי המשנה בצמדים
עבודה	חברה	טבע	קטיגוריות צמדי הסדרים
זולת או נבדל (transcendent)	המפגש	פרט או מצוי (immanent)	תכונות התבנית הכללית לפי הדוגמאות
מלמטה למעלה	אין כיוון/הדדיות	מלמעלה למטה	כיוונים בדוגמאות
עבודה	גמלות חסדים	תורה	יסודות שמעון הצדיק
מצווה	רשות	שבות	קטיגוריות מפורשות במשנה

הגיון דו ממדי

טבלה 6 הגיון דו-ממדי בסדרים

ג	ב	א	
ג1	ב1	א1	1
קדשים	נשים	זרעים	2
ג2	ב2	א2	
טהרות	נזיקין	מועד	

הסדרים

עד כאן למדנו את ההגיון שבחלוקת הסדרים לפי עמודות הטבלה למעלה. כעת נבחן את ההבדל בין השורות.

בסוף, נראה שכל סדר מוגדר על ידי שילוב תכונות השורה והעמודה. דהיינו, ההגיון שבסידור המשנה בששה סדרים הוא הגיון דו-ממדי. נראה שזה גם הכלל לכל פרק ופרק, במיוחד בחלק הרביעי של ההקדמה. השוני הראשון בין שתי השורות הוא במרכיב לשוני בשמות הסדרים. לשמות כל הסדרים בשורה 1 סיומת 'ים', שאין לאף סדר בשורה 2. ההבדל אינו מוגבל לצורת השם. שמותיהם של הסדרים בשורה 1 מצביעים על עצמים, לעומת השמות בשורה 2 המצביעים על מושגים. מצאנו, אם כן, ראייה כפולה שיש משמעות לשמות הסדרים. ויתרה מזו, יש כוון ברור להמשך הבדיקה. צריך לבחון את הקשר בין המושג והעצם בכל צמד.

אפשר לדבר על קשר סיבתי בין מועד ובין זרעים. גידול התבואה תלוי במחזור העונות. לחילופין, אפשר לומר ששלבי גידול התבואה מהווים ביטוי גשמי לשינוי הזמנים. הקשר בין טהרות וקדשים יותר חד-משמעי. הטהרה היא תנאי מוקדם להקרבת הקורבן. לכן הקורבן הוא ביטוי גשמי לטהרה. כך אפשר לומר שהדומה בין צמד הסדרים שבימין, זרעים ומועד, ובשמאל, קדשים וטהרות, הוא שהסדר הראשון נותן ביטוי פיסי למושג הנידון בסדר השני. לפי אותו עיקרון, הקשר של נישואין (נשים) נותן ביטוי פיסי לכללי מערכת הברית החברתית, social contract, (נזיקין). לכן כלל

הקשר בין השורות הוא ששורה 1 מגשימה את שורה 2, כפי שנרמז בשמות הסדרים. עולה מזה שכל אחד מששת סדרי

המשנה משקף הצטלבות שני קווי תכנון. ההצטלבות מתבטאת בטבלה על ידי צירוף אות העמודה וסיפרת השורה בזיהוי. כל סדר שואב את אופיו הייחודי מהצטלבות שני קווי תכנון, זה שבעמודתו וזה שבשורתו. נבדוק עכשיו כל שורה לחוד לפי התבנית המשולשת ונחדד את האבחנה ביניהן.

בשורה 1 יש את הסדרים: זרעים, נשים וקדשים. לפי מה שלמדנו על הגיון המשנה, יש לחפש היבטים של ניגודים בין זרעים וקדשים שישתלבו בנשים. בנקל אפשר לומר שהאישה מתקדשת על מנת להביא זרע. פריה ורבייה שייכת לכלל התחום של זרעים, ובחינת האישה כמקודשת לבעלה שאולה מן התחום של קדשים. אם כן, הניגוד בין זרעים וקדשים מתבטא בניגוד של הרחבה וצמצום. הנישואין באין להרחבה, להוליד זרע, אבל גם לצמצום, לקדש את האישה, להגביל אותה לבעלה. דומה בשלושת הסדרים שהם מבוססים על מעשים: זריעה וקצירה, קדושין ורבייה, הקרבת הקורבנות. להבדיל, שלושת הסדרים שבשורה 2 בנויים על אי-עשייה. עיקר המועד הוא השביתה ממלאכה. גם נזיקין וטהורות עוסקים בדברים שיש להימנע מהם: נזק לזולת וטומאה. איך פועלת התבנית המשולשת בשורה 2? שביתת המועד מקנה רווחה ומנוחה לשובת. הטהורה מאפשרת לטהור להשתתף בפולחן הצבור. מצד המועד רווחת הפרט ומצד הטהורה רווחת הזולת. באמצע, בסדר נזיקין, 'שניים אוחזין', התנגשות בין איש וזולתו.

הכלי המתאים ביותר לציין את התכנון הדו ממדי הזה הוא הטבלה שערכתי למעלה. ההגיון המתגלה על גבי ארגון המאקרו, סידור ששת סדרי המשנה, משמש מפתח להבנת כללי הארגון במיקרו, סידור ההלכות בתוך הפרקים. פרקי המשנה סודרו על פי אותו הגיון דו-ממדי שמצאנו בין הסדרים. כדוגמה, הנה הפרק השישי של מסכת שבת.

ב1 לא יצא האיש בסנדל המסמר ולא ביחיד בזמן שאין ברגלו מכה ולא בתפלין ולא בקמיע בזמן שאינו מן הממחה ולא בשריון ולא בקסדא ולא במגפים ואם יצא אינו חייב חטאת	א1 במה אשה יוצאה ובמה אינה יוצאה לא תצא אשה לא בחוטי צמר ולא בחוטי פשתן ולא ברצועות שבראשה ולא תטבל בהן עד שתרפם ולא בטוטפת ולא בסנבוטין בזמן שאינן תפורין ולא בכבול לרשות הרבים ולא בעיר שלזהב ולא בקטלא ולא בנוזמים ולא בטבעת שאין עליה חותם ולא במחט שאינה נקובה ואם יצאת אינה חייבת חטאת
ב2 לא יצא האיש לא בסיף ולא בקשת ולא בתריס ולא באלה ולא ברמח ואם יצא חייב חטאת רבי אליעזר אומר תכשיטין הן לו וחכמים אומרים אינן אלא לגנאי שנאמר וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה	א2 לא תצא אשה במחט הנקובה ולא בטבעת שיש עליה חותם ולא בכליאר ולא בכובלת ולא בצלוחית שלפליטון ואם יצתה חייבת חטאת דברי רבי מאיר וחכמים פוטרין בכובלת ובצלוחית שלפליטון
ב3 A (ח) הקטע יוצא בקב שלו דברי רבי מאיר ורבי יוסי אוסר ואם יש לו בית קבול כתותים טמא סמוכות שלו טמאין מדרס ויצאין בהן בשבת ונכנסין בהן בעזרה כסא וסמוכות שלו טמאין מדרס ואין יוצאין בהם בשבת ואין נכנסין בהן בעזרה אנקטמין טהורין ואין יוצאין בהן B (ט) הבנים יוצאין בקשרים ובני מלכים בזוגין וכל אדם אלא דברו חכמים בהווה C יוצאין א. בביצת החרגול ב. ובשן שלשועל ג. ובמסמר הצלוב משום רפואה דברי רבי מאיר וחכמים אומרים אף בחל אסור משום דרכי אמורי	א3 A בירית טהורה ויוצאין בה בשבת כבלים טמאין ואין יוצאין בהם בשבת (ה) יוצאה אשה בחוטי שער בין משלה בין משלחברתה בין משלבהמה ובטוטפת ובסנבוטין בזמן שהן תפורין בכבול ובפאה נכרית לחצר במוך שבאזנה ובמוך שבסנדלה ובמוך שהתקינה לנדתה בפלפל ובגרגיר מלח ובכל דבר שתתן לתוך פיה ובלבד שלא תתן לכתחילה בשבת ואם נפל לא תחזיר שן תותבת ושן שלזהב רבי מתיר וחכמים אוסרים (ו) יוצאה בסלע שעל הצינית B הבנות הקטנות יוצאות בחוטין ואפלו בקיסמין שבאזניהן ערביות יוצאות רעולות ומדיות פרופות וכל אדם אלא שדברו חכמים בהווה C (ז) פורפת א. על האבן ב. ועל האגוז ג. ועל המטבע ובלבד שלא תפרף לכתחילה בשבת

בטבלה למעלה מסודר פרק שלם מימין לשמאל ומלמעלה למטה. החלוקה למשניות לפי אלבק מסומנת על ידי אות בסוגריים. סדר הופעת הדברים בספרים הוא: 1א, 1ב, 2א, 2ב, 3א, 3ב. הקטעים בשורה 3 מחולקים בתוך עצמם לשלוש פסקאות, A-C. בשני פסקי C שלושה אלמנטים המסומנים א., ב., ג. הבאתי את הפרק הזה משתי סיבות. אחת, חדות התכנון הדו ממדי, והשניה, מידת התכנון המקביל בין העמודות. החלוקה לעמודות משקפת אישה בעמודה א ואיש בעמודה ב. בשלוש השורות שלוש דרגות שונות בהוצאות: (1) 'ואם יצאת אינה חיבת חטאת' (2) 'ואם יצתה חיבת חטאת', (3) 'יוצאה'. המשנה בפרק הזה בודקת כל אחת משלוש הקטגוריות ההלכתיות, קודם בנוגע לאישה ואחר כך לאיש.

יש סימנים בתוך הפרק המגלים שמדת התכנון המקביל בין הנוגע לאישה ואיש יוצאת מגדר איסוף הלכות לפי קטגוריות הלכתיות. בשורה 3 אנו מוצאים סדרה של הקבלות מתמיהות: בפסקאות A נושא של טומאה וטהרה; בפסקאות B: 'וכל אדם אלא דברו חכמים בהווה'; ב-C שלושה עצמים קטנים בכל עמודה. אין כל דרך לרדת לעומק דעתו של המחבר בלי ללמוד את טיב המקבילים. סידור הפרק כטבלה מאפשרת לימודו כפי שהוא תוכנן. ראיית המשנה כטקסט דו ממדי מאפשרת את לימוד המשנה כדרכה, לכן ספר זה המציג את טבלאות הפרקים נקרא המשנה כדרכה. אפשר עכשיו למקם את דוגמתנו מערובין בתוך פרקה.

א1

A (א) בכל מערבין ומשתתפים
חוץ מן המים ומן המלח
B והכל נקח בכסף מעשר
חוץ מן המים ומן המלח
C הנודר מן המזון
מתר במים ובמלח

א2

השולח ערובו ביד חרש שוטה וקטן
או ביד מי שאינו מודה בערוב
אינו ערוב
ואם אמר לאחר לקבלו ממנו
הרי זה ערוב

א3

מתנה אדם על ערובו ואומר
אם באו גוים מן המזרח ערובי למערב
מן המערב ערובי למזרח
אם באו מכאן ומכאן למקום שארצה אלך
לא באו לא מכאן ולא מכאן
הריני כבני עירי
אם בא חכם מן המזרח ערובי למזרח
מן המערב ערובי למערב
בא לכאן ולכאן למקום שארצה אלך
לא לכאן ולא לכאן הריני כבני עירי
רבי יהודה אומר
אם היה אחד מהם רבו הולך אצל רבו
ואם היו שניהם רבותיו
למקום שירצה ילך

ב1

מערבין לנויר ביין ולישראל בתרומה
סמכוס אומר בחלין
ולכהן בבית הפרס
רבי יהודה אומר אפלו בבית הקברות
מפני שיכול לילך לחוץ ולאכול

ב2

(ג) נתנו באילן למעלה מעשרה טפחים
אין ערובו ערוב
למטה מעשרה טפחים
ערובו ערוב
נתנו בבור אפלו עמק מאה אמה
ערובו ערוב
נתנו בראש הקנה או בראש הקנדס
בזמן שהוא תלוש ונעוץ
אפלו גבוה מאה אמה
הרי זה ערוב
נתנו במגדל ואבד המפתח
הרי זה ערוב
רבי אליעזר אומר
אם אינו יודע שהמפתח במקומו אינו ערוב

ב3

רבי אליעזר אומר
יום טוב סמוך לשבת
בין מלפניה ובין מלאחריה
מערב אדם שני ערובין ואומר
ערובי הראשון למזרח והשני למערב
הראשון למערב והשני למזרח
ערובי הראשון והשני כבני עירי
ערובי השני והראשון כבני עירי
וחכמים אומרים
מערב לרוח אחת או אינו מערב כל עקר
או מערב לשני ימים או אינו מערב כל עקר
כיצד יעשה
מוליכו בראשון
ומחשיך עליו ונוטלו ובא לו
בשני מחשיך עליו ואוכלו
ונמצא משתכר בהליכתו ומשתכר בערובו
נאכל בראשון
ערובו לראשון ואינו ערוב לשני
אמר להם רבי אליעזר
מודים אתם לי שהן שתי קדשות

ג1

(ב) מערבין בדמאי
ובמעשר ראשון שנטלה תרומתו
ובמעשר שני והקדש שנפדו
והכהנים בחלה ובתרומה
אבל לא בטבל
ולא במעשר ראשון שלא נטלה תרומתו
ולא במעשר שני והקדש שלא נפדו

ג2

נתגלגל חוץ לתחום
ונפל עליו גל
או נשרף
או תרומה ונטמאת
מבעוד יום אינו ערוב
משחשכה הרי זה ערוב
אם ספק
רבי מאיר ורבי יהודה אומרים
הרי זה חמר גמל
רבי יוסי ורבי שמעון אומרים
ספק הערוב כשר
אמר רבי יוסי
אבטלמוס העיד משום חמשה זקנים
על ספק הערוב שכשר

ג3

A (ז) רבי יהודה אומר
ראש השנה שהיה ירא שמא תתערב
מערב אדם שני ערובין ואומר
ערובי בראשון למזרח ובשני למערב
בראשון למערב ובשני למזרח
ערובי בראשון ובשני כבני עירי
ערובי בשני ובראשון כבני עירי
ולא הודו לו חכמים
B (ח) ועוד אמר רבי יהודה
מתנה אדם על הכלכלה ביום טוב הראשון
ואוכלה בשני
וכן ביצה שנוולדה בראשון תאכל בשני
ולא הודו לו חכמים
C (ט) רבי דוסא בן הרכינס אומר
העובר לפני התבה ביום טוב שלראש השנה
אומר החליצנו ה' אלהינו
את יום ראש החדש הזה אם היום אם למחר
ולמחר הוא אומר אם היום אם אמש
ולא הודו לו חכמים

אסיים את הסעיף הזה בדוגמא נוספת. הדוגמא לקוחה מן המחצית השניה של הפרק הראשון של מגילה. היא מוכרת כסוגיית אין בין. שם, שתיים עשרה משפטים מתחומים שונים לגמרי נפתחים בניסוח 'אין בין...אלא...'. ההסבר הרווח לקיבוץ ההלכות האלה, הוא, בגלל דמיון הלשון בלבד. לא נמצא סדר כל שהוא שיכול להסביר את קיבוצם על בסיס אחר. פירוש מלא של המבנה חורג מהמסגרת של המאמר הזה, אבל אראה עכשיו את התועלת שבתבנית שמצאנו לתאר חלקים ממערכת היחסים בין המשפטים.

אין בין

טבלה 1 סוגיית אין בין, מסכת מגילה א'

א1	ב1
(ה) אין בין יום טוב לשבת אלא אכל נפש בלבד	אין בין שבת ליום הכפורים אלא שזה זדונו בידי אדם וזה זדונו בכרת
א2	ב2
(ו) אין בין המדר הנאה מחברו למדר ממנו מאכל אלא דריסת הרגל וכלים שאין עושין בהן אכל נפש	אין בין נדרים לנדבות אלא שהנדרים חייב באחריותן ונדבות אינו חייב באחריותן
3	
(ז) אין בין זב הרואה שתי ראיות לרואה שלש אלא קרבן	
א4	ב4
אין בין מצרע מסגר למצרע מחלט אלא פריעה ופרימה	אין בין טהור מתוך הסגר לטהור מתוך החלט אלא תגלחת וצפרים
5	
אין בין ספרים לתפלין ומזוזות אלא שהספרים נכתבין בכל לשון ותפלין ומזוזות אינן נכתבות אלא אשורית רבן שמעון בן גמליאל אומר אף בספרים לא התירו שיכתבו אלא יונית	
א6	ב6
אין בין כהן משוח בשמן המשחה למרבה בגדים אלא פר הבא על כל המצות	אין בין כהן משמש לכהן שעבר אלא פר יום הכפורים ועשירית האיפה
א7	ב7
אין בין במה גדולה לבמה קטנה אלא פסחים זה הכלל כל שהוא נדר ונדב קרב בבמה וכל שאינו לא נדר ולא נדב אינו קרב בבמה	אין בין שילה לירושלם אלא שבשילה אוכלים קדשים קלים ומעשר שני בכל הרואה ובירושלם לפני מן החומה וכאן וכאן קדשי קדשים נאכלים לפני מן הקלעים קדשת שילה יש אחריה התר וקדשת ירושלם אין אחריה התר

שתיים עשרה ההלכות המתחילות בלשון 'אין בין' מתארגנות בחמשה זוגות, 1,2,4,6,7, ושתי בודדות, 3,5, לפי תוכנן וסדרן. הבודדות מחלקות את הזוגות באופן סימטרי, 2-1-2, ומבליטות שמדובר בתחבולה ספרותית. הזוגות מנוסחים לפי שלושה נושאים. הנושא של הזוג הראשון הוא מועדות: יום טוב, שבת, יום הכיפורים. הנושא של הזוג

האחרון הוא מזבחות, מקום העבודה: במה, שילה, ירושלים. שלושת הזוגות האמצעים מנוסחים כולם כך שהנושא הוא אדם: מדר הנאה, מצורע, כהן משוח. שלוש הלשונות, מועדות, אדם ומזבח, מקבילות לשלושת צמדי הסדרים כפי שסדרתי אותם בהתחלת המאמר. שלושת הזוגות שנפתחים בנושא אנושי, מקיימים גם הם את התבנית המשולשת. הזוג השני, א2 ו2ב, עוסק בנדירים, ביטוי מובהק של היחיד. כנגדם, הזוג הרביעי, א6 ו6ב, עוסק בכהן גדול, סמל אחדות הצבור. ביניהם הזוג השלישי, א4 ו4ב, מציג את הסינתזה בין פרט וכלל על ידי המצורע היוצא מן הכלל לבדידות, וכטהור, שוב נכנס לתוך הצבור בפולחן טהרה הנגזר מהמשחת הכהן הגדול. יוצא ששני הזוגות הראשונים תולים בחוויית הפרט לעומת השניים האחרונים העוסקים במרחב הציבורי. הזוג המרכזי מהווה גבול בין רשות הפרט ובין רשות הרבים. סימן לדבר יש במשפטים היחידים, 3 ו-5 שבשני צדדי הזוג המרכזי. בצד הפרט, 'זב', 3, חווייה פרטית מוצנעת מאוד. מצד הציבור, 5, 'לשון', תקשורת. מבנה של חמשה זוגות ושני אלמנטים נוספים, לשון ומקור זיבת הזב מוזכר בספר היצירה: 'עשר ספירות בלימה במספר עשר אצבעות חמש כנגד חמש וברית יחיד מכוון באמצע כמלת הלשון וכמילת המעור'. וכלשון חכמינו ז"ל: המבין יבין.